

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA

CIDD
2009

1-2

PROFESIONALNE KOMPETENCIJE SPECIJALNOG EDUKATORA I REHABILITATORA

U trenutku kada brojne discipline sa kojima se graniči specijalna edukacija i rehabilitacija definišu svoje kompetencije i standardne, kada svako znanje, ali i profesionalna delatnost moraju biti akreditovani, kada se više nego ikada insistira na praćenju tokova, trendova, kao i na izjednačavanju i kompatibilnosti obrazovanja sa drugim evropskim zemljama, od ogromne je važnosti da defektolog „sačuva“, ali i otvori nova područja kompetencija. Kakav treba da bude savremeni specijalni edukator i rehabilitator? Ovaj rad upravo pokušava da da odgovor na to pitanje, identifikujući aktuelne zahteve radnog mesta i kompetencije defektologa, poredeći ih sa zahtevima za proširenjem oblasti delovanja i predlažući uvođenje standarda i testova za proveru kompetentnosti defektologa.

Ključne reči: kompetencije, defektolog (specijalni edukator i rehabilitator)

Uvod

Definisanje standarda kvaliteta u radu defektologa (danas: specijalnog edukatora i rehabilitatora) značajno je kako zbog samih specijalnih edukatora i rehabilitatora i očuvanja ugleda jedne profesije, tako i zbog svih onih institucija u kojima defektolog može i treba da bude zaposlen. Kvalitet profesionalne aktivnosti neophodno je sagledati kroz posebno merljive indikatore koji se nalaze u opisu kompetencija i standarda za defektologe, odnosno nastavnike specijalne nastave propisanih u visoko razvijenim zemljama Evrope i sveta. Pri tome, u definisanju kompetencija stručnjaka ovog profila treba krenuti od koncepta, karakteristika i tradicije obrazovanja i rada defektologa u našim uslovima, a zatim vršiti komparaciju sa drugim zemljama i „ravnati“ se prema zemljama sa relativno sličnim iskustvima i praksom.

Iako u savremenim naučnim i stručnim krugovima prevladava uverenje da je visokoškolsko obrazovanje defektologa u današnjim uslovima ne samo potrebno, već i nužno, kako je to u najvećem broju razvijenih zemalja u Evropi i Americi, još mnoga pitanja ostaju otvorena kada je reč o savremenom konceptu obrazovanja defektologa na visokoškolskom nivou u našoj sredini. Ovome u prilog govore i brojne teškoće sa kojima se susreću stručnjaci ovog profila u praksi, pri čemu se najčešće postavlja sledeće pitanje: da li defektolog svojim osnovnim obrazovanjem dobija potrebne kompetencije za rad u svim oblastima koje su pokrivene pojmom specijalna edukacija i rehabilitacija i kakav nam je specijalni edukator i rehabilitator potreban?

Odgovor na ovo pitanje moguće je dati postupnim i temeljnim analiziranjem dimenzija specijalne edukacije i rehabilitacije u našoj zemlji, njenim tradicionalnim osnovama, odnosu sa drugim dodirnim disciplinama, pravcima razvoja savremene edukacije i rehabilitacije i njenom mestu u svetu, kao i načinima na koje se vrednuju različite teorijske orijentacije. Ovo praktično znači da izvori od kojih polazimo pri definisanju kompetencija specijalnih edukatora i rehabilitatora (defektologa) mogu i moraju biti:

1. Teorijska polazišta koja postavljaju stručnjaci / eksperti za obrazovanje

- defektologa;
2. Promene u društvu i kao posledica tih promena i nova uloga defektologa;
 3. Problemi prisutni u defektološkoj praksi (provera i kontrola kvaliteta);
 4. Prilagodavanje standardima koje postavljaju akreditacioni sistemi;
 5. Reforma u obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti;
 6. Komparacije obrazovanja defektologa u zemljama koje su prihvatile Bolonjski proces.

Teorijska polazišta

Kompetentnost/kompetencija (lat. competere - nadležnost, težiti za) - postojanje dispozicije za uspešno obavljanje neke delatnosti... Upotrebljava se i u pozitivnoj konotaciji i tada označava izraženu, nadprosečnu sposobnost za neku delatnost“ (Pedagoški leksikon, 1996: 242). Tek se u poslednje vreme pojavljuje i na području opšteg obrazovanja gde označava sposobnost upotrebe određenih znanja (Romainville, 1996).

Kompetencije se definiše i kao sposobnost za obavljanje zadataka i uloga koje su potrebne za postizanje očekivanih standarda, pri čemu se upozorava da je vrlo važno ko postavlja standarde i da je postizanje standarda zavisno i od konteksta (Day, 1999). „Takode, pojmovi „standard“⁴¹ i „kompetencija“ se različito shvataju u različitim evropskim zemljama. U nekim zemljama standardi se posmatraju kao vid obezbeđenja i kontrole kvaliteta nastavnika i obrazovanja nastavnika. U drugim zemljama standardi predstavljaju instrumente za stimulisanje profesionalnog razvoja nastavnika¹⁴ (Branković, 2006: 182). Posebno je naglašeno kako je socio-ekonomski i kulturni kontekst taj koji određuje značajnost, odnosno vrednost pojedinih kompetencija.

Kompetencija se može definisati i kao skup znanja, veština i vrednosti

koje su nužne za svakog pojedinca da bi mogao delovati kao uspešan član zajednice. Ona ne govori samo ono što bi pojedinac trebao da zna ili koje je predmete apsolvirao u toku studiranja (prilog uz diplomu), već govori šta je savladao u teoriji i šta je (ili će biti) sposoban da napravi u praksi tj., da ponudi na tržištu radne snage.

U pokušaju jasnog određenja kompetencija specijalnog edukatora i rehabilitatora mora se poći od teorijskih temelja na kojima je izgrađen čitav dosadašnji sistem obrazovanja specijalnih edukatora i rehabilitatora, a to je određenje defektologije Vigotskog (1987) kao „ogranak saznanja o kvalitativnoj raznolikosti razvoja hendikepiran dece, o raznovrsnosti tipova tog razvoja“¹¹ (str. 257).

U Defektoloskom leksikonu (1999) defektolog je definisan kao: „stručnjak koji se bavi izučavanjem nedostataka u oblasti razvoja čula, motorike, mentalnih funkcija i društvenog ponašanja dece i omladine. Proučava nedostatke koji se javljaju u svim pomenutim oblastima ličnosti usled ozleda ili lošeg vaspitno-obrazovnog postupka u porodici i školi. Tokom visokoškolskog obrazovanja upoznaje se sa metodama rada u prevazilaženju ovih teškoća, načinima istraživanja u oblastima kojima se bavi, kao i sa mogućnostima procene sopstvenih rezultata rada.“ (str. 97). U daljem tekstu je moguće pročitati i da defektolog tokom studija izučava oblast organizacije defektološke službe u okviru institucija zdravstva, socijalne zaštite i obrazovanja. Iz ovog je moguće zaključiti da su područja rada defektologa procena, tretman i obrazovanje osoba sa posebnim potrebama, a sa ciljem socijalizacije, integracije i/ili inkluzije. Ova su područja odavno dobro definisana, ali popodručja njihovog delovanja, u praksi, često predstavljaju izvore sukoba sa građanima, disciplinama, izvora sumnji u kompetentnost vršenja određenih oblika delatnosti itd. S aspekta defektologije, sam pojam kompetencije, nije problematičan međutim problem može nastati ukoliko se kompetencije defektologa definišu preusko (kao specifična znanja i/ili veštine), bez poštovanja i uzimanja u obzir kontekstualne specifičnosti.

Da li se naša definicija defektologa značajno razlikuje od definicija koje je moguće naći u nekim drugim zemljama? Na ovo pitanje bi se moglo odgovoriti na sledeći način: definisanje pojma „defektolog“ zavisi od razlika u obrazovanju, obima delovanja, strukture obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite. Evidentno je da postoje razlike u obrazovanju defektologa u pojedinim evropskim zemljama i da se te razlike ogledaju u dužini trajanja studija (od jedne do četiri godine), vrsti studija (osnovne akademske, osnovne diplomatske, specijalističke, ili samo u vidu kurseva), kao i u pogledu matičnosti fakulteta koji obrazuje ovaj kadar (postojanje fakulteta specijalizovanih za obrazovanje stručnjaka ovog profila, fakulteti sa pedagoškom ili učiteljskom osnovom i si). Nisu bez osnova ni prigovori da se u strukturi naših fakulteta ne nalaze određene studijske grupe, koje nalazimo u strukturama fakulteta u mnogim drugim zemljama koje prate politiku inkluzije (kojoj i naša zemlja teži) i obrnuto. Ceste izmene planova i programa, svedoči da model profesionalnog obrazovanja budućih defektologa kod nas još nije definisan. Sve navedeno govori u prilog tome da se možemo susresti i sa različitim nazivom ovih stručnjaka. Srž razlika je videnje defektologa samo kao nastavnika specijalne nastave ili kao svestranog stručnjaka, koji se podjednakim kvalitetom može baviti i obrazovanjem i specijalnom rehabilitacijom.

Promene u društvu i nova uloga defektologa

U trenutku kada brojne discipline sa kojima se graniči specijalna edukacija i rehabilitacija definišu svoje kompetencije i standarde, kada svako znanje, ali i profesionalna delatnost moraju biti akreditovani, kada se više nego ikada insistira na praćenju tokova, trendova, kao i na izjednačavanju i kompatibilnosti obrazovanja sa drugim evropskim zemljama, od ogromne je važnosti da defektolog „sačuva“, ali i otvori nova područja kompetencija. Od još veće važnosti je da o kompetencijama i kompetentnosti defektologa govore ustanove koje obrazuju ovaj kadar (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju), kao i profesionalne (strukovne) organizacije (Društvo defektologa Srbije i odgovarajuće podsekcije) koje se bave ili bi trebalo da se bave formulacijom i zaštitom standarda, kompetencijama, očuvanjem vrednosti, ali i vrednovanja profesionalnog znanja. Kakav treba da bude savremen defektolog (nastavnik specijalne nastave, specijalni edukator i rehabilitator)? Odgovor na to pitanje treba tražiti, ne samo kroz definicije, već i kroz zahteve i zakonske osnove formulisane za područja rada defektologa.

Kada govore o specijalnosti nastavnika specijalne nastave Tot G., Macuiši T, kažu da specijalnost nastavnika specijalne nastave nije samo vrsta (oblik) obrazovanja ili metoda učenja. Njegov posao je više rehabilitacija i rehabilitacija, nego podučavanje. To nije „samo“ podučavanje (dati odgovarajuće znanje i informaciju učenicima), već pravljenje vrste životnog stila. Nastavnici specijalne nastave ne rade samo sa decom školskog uzrasta, oni počinju da rade, ponekad, odmah nakon rođenja, ranim razvojnim metodama i podučavaju nakon završetka škole, za vreme adultnog doba. To, prema njima daje trostepenu skalu:

1. vaspitanje - podizanje (podučavanje dece sa posebnim potrebama nakon rođenja, a ne samo u školskom periodu)
2. obrazovanje (ne završava se nakon školskog perioda, nastavlja se u čitavom životnom razdoblju)
3. razvoj ličnosti (ovo je glavni deo individualne razvojne teorije za vreme čitavog životnog razdoblja).

Specijalni edukator i rehabilitator (ili nastavnik specijalne nastave, kako ga nazivaju navedeni autori) mora biti kadar da odabere verovatne stupnjeve razvoja, kako bi utvrdio područja razvoja i nerazvijenosti. On uočava prazninu u razvoju ili kvalitativan prekid u sadržaju i organizaciji ili funkcionalnoj osnovi i odstupanja od „običnog“ i nastoji da razume moguću neravnotežu i dezorganizaciju. On se zalaže da ponovo uspostavi kontinuitet. Ovom bi moglo da se doda i to da specijalni edukator i rehabilitator (defektolog) mora da odgovori na zahteve stručnog usavršavanja i sticanja zvanja nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika, kako bi proširio polje svojih kompetencija. Naime, obavezno stručno usavršavanje

i sticanje zvanja uredeni su Zakonom o osnova- ma sistema obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS“, br. 62/03, 58/04 i 62/04) i Pravilnikom o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika („Službeni glasnik RS“, br. 14/04 i 56/05), koji je stupio na snagu 21.02.2004. godine, a sa njegovom primenom se započelo 01.07.2004. godine. Ovim Pravilnikom se jasno definišu ishodi stručnog usavršavanja i vrste aktivnosti. Ovde bismo posebno istakli zajedničke uslove za sva znanja, a to su:

1. radno iskustvo
2. stepen ostvarenosti obrazovno-vaspitnih ciljeva u odnosu na početno stanje
3. iniciranje i učestvovanje u podizanju kvaliteta pedagoške prakse
4. strani jezik
5. savladanost akreditovanog programa stečenog usavršavanja
6. informatička pismenost

Dakle, ne sme se razmišljati samo o klasičnim - specifičnim kom- petencijama defektologa koje su vezane za specijalnu edukaciju i reha- bilitaciju dece sa posebnim potrebama, već je potrebno identifikova- ti još nekoliko područja, tj. novih kompetencija defektologa, kao npr: upotreba savremene informatičke tehnologije, menadžment, različiti aministrativni poslovi, strani jezik, itd. Iz ovoga sledi da područja kompetencija savremenog defektologa mogu da se definišu na sledeći način:

1. Profesionalne vrednosti i delovanje u praksi (profesionaliza- cija i refleksija).
2. Potrebna znanja i razumevanje (poznavanje nacionalnog kuri- kuluma, sadržajapojedinih programa, savremene tehnologije, razvoja učenika itd);
3. Nove metode rada (planiranje, rad u timu, praćenje i vredno- vanje, menadžment).

Problemi prisutni u defektološkoj praksi (provera i kontrola kvaliteta)

U ovom delu rada prikazaćemo rezultate jednog istraživanja (Ne- dović, Ajdinski, 2000) čiji je osnovni cilj bio da se izvrši evaluacija defektološke struke u odnosu na zahteve prakse i teoriju specijalne edu- kacije i rehabilitacije, kao odgovor na pitanje postavljeno u prethodnom poglavlju.

Ovo istraživanje obuhvatilo je identifikaciju i evaluaciju opštih sposobnosti, specijalizovanih znanja, veština i ličnih kvaliteta potreb- nih defektologu za stručan rad sa decom i omladinom sa posebnim po- trebama u obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj ustanovi. Evidentirana su: (1) opšta znanja potrebna za organizaciju i realizaciju edukacije i rehabilitaciju dece sa posebnim potrebama, (2) specijalizovana znanja, veštine i sposobnosti potrebne za efikasnu edukaciju i rehabilitaciju ove dece i (3) iskustva koja u stručnom pripremanju najviše doprinose ra- zvoju ovih znanja, veština i sposobnosti.

Metodologija rada zasnivala se na zahtevu za konstruisanjem tako organizovanog formata koji bi mogao da integriše sve različitosti u radu defektologa u ustanovama za obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu dece i omladine ometene u razvoju (dece sa motoričkim, senzornim i kognitivnim deficitom).

Format je morao da zadovolji sledeća tri uslova:

1. fleksibilnost - prilagodljivost različitim sadržajima specijalne edukacije i rehabilitacije u istim područjima
2. sveobuhvatnost - ekstenzivnost različitih područja delovanja specijalne edukacije i rehabilitacije (prosveta, socijalna zašti- ta, zdravstvena zaštita)
3. Zakonska zasnovanost delovanja u različitim područjima

Analizom zahteva radnog mesta defektologa u području specijalne edukacije došlo se do izdvajanja dve oblast: a) podrška u organizaciji i realizaciji redovnih vaspitno-obrazovnih

programa i b) organizacija i realizacija prilagođenih i posebnih vaspitno-obrazovnih programa. U okviru ovih oblasti izdvojene su dve delatnosti: vaspitna i vaspitno-obrazovna, sa svojim oblicima i metodama rada. U području rehabilitacije izdvojili su se zahtevi radnog mesta u odnosu na uzrast korisnika usluga. Sledi prikaz područja, oblasti i oblika i metoda rada.

SPECIJALNA EDUKACIJA

1. Podrška u organizaciji i realizaciji redovnih vaspitno-obrazovnih programa
 - a) Vaspitna delatnost: preventivno korektivni rad (prevencija, procena, korekcija)
 - b) Vaspitno obrazovna delatnost: podrška i pomoć u učenju - korektivna nastava (otkrivanje prirode i uzroka problema u učenju i ponašanju, podrška i pomoć u učenju, podrška i pomoć u realizaciji nastave)
2. Organizacija i realizacija prilagođenih i posebnih vaspitno-obrazovnih programa
 - a) Vaspitna delatnost
 - organizacija i realizacija vaspitne delatnosti
 - procena mogućnosti školovanja
 - rad sa roditeljima
 - b) Vaspitno obrazovna delatnost
 - organizacija i realizacija nastavnih aktivnosti
 - organizacija i realizacija vannastavnih aktivnosti
 - preventivno korektivni rad
 - profesionalno osposobljavanje
 - rad sa roditeljima
 - c) Rehabilitacija
 - detekcija, evidencija i praćenje dece ometene u razvoju
 - procena edukativnih i rehabilitacionih mogućnosti
 - preventivni rad
 - tretman (predškolski uzrast)
 - preventivno korektivni rad
 - reedukacija (školski uzrast)
 - rehabilitacija
 - samostalno življenje
 - profesionalno osposobljavanje i prekvalifikacija (odrasli).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da su se pojedina znanja, veštine i mogućnosti koje su potrebne defektologu izdvojile kao izuzetno važne a to su: sposobnost rada u timu (75% ispitanika je izdvajaju kao izuzetno važnu), zatim sledi poznavanje savremenih metoda rada (didaktičko i metodičko znanje) (60%); znanja iz područja pedagogije i psihologije (54%), kao i poznavanje planova i programa, dokumentacije (54%); praktična znanja (transfer teorijskih u praktična znanja) (51%); pozitivan odnos prema deci, pedagoški optimizam (46%); znanja o planiranju i izradi programa (45%). Nešto manje važnosti su: dodatna znanja i kreativnost (izborni predmeti, veštine) (28%); dobro stručno (teorijsko) znanje (25%); informatička pismenost (21%); poznavanje novih pristupa vrednovanja (17%); rad sa roditeljima (15%).

Ovi rezultati ukazuju na delimičnu diskrepancu između vizije savremenog defektologa i realnih aktivnosti u praksi, što nas još jednom upućuje na neophodnost proširenja područja rada i kompetencija defektologa.

Prilagođavanje standardima koje postavljaju akreditacioni sistemi

Istraživanje prikazano u prethodnom delu rada upozorava na potrebu što bržeg i

efikasnijeg prilagodavanja standardima koje postavljaju akreditacioni sistemi. Najbolji način prilagodavanja je da Strukovno udruženje (Društvo defektologa Srbije) i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju daju predlog izgleda Testa kompetencija defektologa, poštujući našu tradiciju, ali i težnju ka osavremenjivanju. Ovakvi testovi nisu novina u evropskim zemljama, kao ni u SAD i predstavljaju periodičnu obavezu svakog nastavnika i/ili rehabilitatora da se podvrgne testiranju svojih kompetencija i tako potvrdi mogućnost profesionalnog odgovora na zahteve radnog mesta. Zato predlažemo da Test kompetencija specijalnog edukatora i rehabilitatora sadrži sledeća područja procene:

a) Opšta znanja potrebna za organizaciju i realizaciju edukacije i rehabilitaciju dece sa posebnim potrebama;

b) Specijalizovana znanja, veštine i sposobnosti potrebne za efikasnu edukaciju i rehabilitaciju dece sa posebnim potrebama.

Posebna područja procene obuhvataju sledeće segmente:

- shvatanje deteta i njegovih posebnih problema i biopsihosocijalnih potreba;
- prilagodavanje programa, metoda i sredstava rada sposobnostima i specifičnim potrebama osobe sa ometenošću u razvoju;
- korišćenje izveštaja i podataka drugih stručnjaka uključenih u problematiku dece sa posebnim potrebama (nastavnika, pedagoga, psihologa, socijalnog radnika i lekara);
- procena vaspitno obrazovne i rehabilitacione potrebe svakog deteta i planiranje edukativnog i rehabilitacionog programa koji mora biti adekvatno integrisan u planove i programe i drugih stručnih radnika, i
- pomoć roditeljima u rešavanju različitih problema koji nastaju kao posledica invaliditeta.

Iskustva koja u stručnom pripremanju najviše doprinose razvoju ovih znanja, veština i sposobnosti su: akreditovani programi strukovnog udruženja, akreditovani programi Fakulteta, akreditovani programi resornog Ministarstva i slobodno tržište znanja.

Umesto zaključka

U savremenom pristupu obrazovanja i usavršavanja defektologa naglasak je na profilisanju specijalnog edukatora i rehabilitatora kao istraživaču, saradniku u učenju, pomagaču i savetodavcu. Dakle, ne sme se razmišljati samo o klasičnim - specifičnim kompetencijama defektologa koje su vezane za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju dece sa posebnim potrebama, već je potrebno identifikovati još nekoliko područja, tj. novih kompetencija defektologa, kao na primer: upotreba savremene informatičke tehnologije, menadžment, različiti administrativni poslovi, strani jezik, itd. Ovo znači da područja kompetencija savremenog defektologa treba da budu:

1. profesionalne vrednosti i delovanje u praksi (profesionalizacija i refleksija);
2. potrebna znanja i razumevanje (poznavanje nacionalnog kurikula, sadržaja pojedinih programa, savremene tehnologije, razvoja učenika itd);
3. nove metode rada (planiranje, rad u timu, praćenje i vrednovanje, menadžment).

Od još veće važnosti je da o kompetencijama i kompetentnosti defektologa govore ustanove koje obrazuju ovaj kadar (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju), kao i profesionalne (strukovne) organizacije (Društvo defektologa Srbije i odgovarajuće podsekcije) koje se bave ili bi trebalo da se bave formulacijom i zaštitom standarda, kompetencijama, očuvanjem vrednosti, ali i vrednovanja profesionalnog znanja. Kakav treba da bude savremen defektolog (nastavnik specijalne nastave, specijalni edukator i rehabilitator)? Odgovor na to pitanje treba tražiti, ne samo kroz definicije, već i kroz zahteve i zakonske osnove formulisane za područja rada defektologa.

Literatura

- Branković, N. (2006): Nastavnici i oni koji obrazuju nastavnike - standardi za razvoj, 30. ATEE konferencija, Amsterdam, 22-26. oktobar, Norma, XII, 1/2006, str. 179-183
- Defektološki leksikon (1999): Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Pedagoški leksikon (1996): Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika, Službeni glasnik RS, br. 14/04 i 56/05
- Rapaić, D., Nedović, G., Nikolić, S., Odović, G., Ilić-Stošović, D. (2007): Okvir i dizajniranje usluga u ustanovama socijalne zaštite, Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, str. 695-701, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Centar za izdavačku delatnost, Beograd
- Toth, G., Matsuishi, T: The Role of Special Teachers in the Special education, dostupno na www.matsuishi-lab.org/specialtechers.htm
- Vigotski, L. (1987): Osnovi defektologije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik RS, br. 62/03; 58/04 i 62/04